

ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ

Հրատարակող՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

6. ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՀԱՅՐԵՐԻՆ

17.

26 ՆՈՅ. 1920 (հ. տ.)

Թաւրիզ

Գերապատիւ Հարք¹,

Վեց տարի է որ գրական յարաբերութիւնն իս ընդհատուած է²։ Մինչև հիմա ամենեւին տեղեկութիւն չունէի Ձեր մասին։ Վերջերս Փարիզէն նամակ մը ստացայ, ուր Meillet կը յայտնէր թէ Հ. Տաշեան հրատարակած է իր մեծածաւալ մէկ աշխատութիւնը³։ Աս կէտը ինծի շատ ուրախացուց՝ մտածել տալով թէ Միաբանութեան հին պատուական գործունէութիւնը վերսկսած է։

Յոյս ունիմ որ նախկին ստանալէ յետոյ երկտող մը կգրէք ինձ և կյայտնէք Միաբանութեան որպիսութիւնը։ Ի՞նչ եղաւ Հանդէս Ամսօրեան, Ձեր ապարանը երկու աշխատութիւն ունէի, որոնց տպագրութիւնը պատերազմի պատճառով ընդհատուեցաւ։ Մէկը Նոր-Բայազէտի ձեռագրաց ցուցակն էր, միւսը Հայոց գրերը։ այս գործերէն առաջինը բոլորովին աւարտած էր։ Կիսնդրեմ որ օրինակ մը կազմեալ ուղարկէք ինձ։ Նոյնպէս Հայոց գրերէն ո՛րքան մամուլ որ տպուած է, որպէսզի գիտնամ թէ գործը ո՛ւր մնացած է։ Ես ալ երկրէ երկիր ինկայ։ ամէն ինչս կողոպտուեցաւ։ Գրադարանս մնաց Ռոստով և չեմ գիտեր թէ ո՞ղջ է թէ այրուած։

40. — էջ 723, թիւ 585, տող վերէն 4.
— Հուգարու, Հագարու։

41. — էջ 730, վարէն 13. — այրաց,
այրեաց։

42. — Նոյն, վարէն 3. — մտանէր,
մտանէր։

43. — էջ 731, վերէն 14. — բազակա-
նիցէ, բազական իցէ։

44. — էջ 733բ, վարէն 1. — բանկէ,
բանկէ։

45. — էջ 759, վարէն 4. — Մլէհ, Մլէհ։

46. — էջ 762, վարէն 3. — սուրբ աւ-
սանս, սրաւսանս։

47. — էջ 777 ժբ, վերէն 3. — երազ-
ոտիւք, երազ ոտիւք։

48. — էջ 783, վարէն . — ասեան,
արեան։

49. — էջ 792, վարէն 17. — գուժ,
գուժ։

50. — էջ 793, վարէն 3. — յաներկ,
յաներկ։

51. — էջ 794բ, վերէն 2. — անաւրին,
անարին։

52. — էջ 802գ, տող 1-2. — զատա-
ղաւզ, զատացաւզ։

53. — էջ 825, վարէն 2. — ոգէէզ,
ոգեալ։

54. — էջ 853, թիւ 686ա, տող վարէն
3. — կենսակեր, կենսակիր։

55. — էջ 858, վարէն 1. — տեսանողն
... զապաւուս, տեսանողն ... զապաւուս։

56. — էջ 875, վերէն 11. — ականա-
կիր, ականակիր։

57. — էջ 876, վարէն 20. — պ[ահ]ես-
ցէ, պ[ահ]եսցէ։

58. — էջ 877, վերէն 8. — պաւական,
պատուական։

59. — էջ 898, թիւ 751. — Գրիչ՝ Կոռ-
տանդեա, Գրիչ՝ Կոստանդին։

60. — էջ 908, վարէն 3. — աւաբարի,
[ձ]առա բարի։

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ

մինակ ձեռագիր աշխատութիւններս կրցայ փախցնել. ուրիշ ամէն բան կորսնցուցի: Տէր ետ, Տէր էառ:

Կսպասեմ պատասխանի:

Յարգանաց ողջունելք

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Հասցէս՝ H. Adjarian. Ecole Centrale Arménienne. Tauris (Perse)

¹ Հ. Ն. Ակինեանն այս նամակն էլ իրեն ուղղուած է համարել, ՀԱ, 1953, էջ 444ում. «1920, Նոյեմբեր 26ին կը գրէր ինձ (ընդգծումը՝ մերը) Թաւրիզէն. «Ես ալ երկրէ երկիր ինկայ ... Տէր էառ»:

² Առաջին համաշխարհային պատերազմի պատճառով:

³ Ուսումն Դասակարգ հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1920, որ Ա. Մեյէն գրախօսել է Revue des Etudes Arméniennes, I, 1921, 392-394:

7. Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆԻՆ

18.

Թաւրիզ, 20 մայիս 1921 (հ. ա.)

Գերապատիւ Հայր Ակինեան¹,

Ստացայ Ձեր նամակն ու հանդէսի ամբողջ թուերը, հանդերձ Հ. Տաշեանի ընդարձակ աշխատութեամբ², ինչպիսի՜ ուրախութիւն եղաւ ինձ համար, երբ 7 տարուան կարօտէ յետոյ նորէն ձեռքս առի Ձեր սիրելի գրութիւնը, պատուական Հանդէսը և կարդացի հոն տպուած պատուական յօդուածները: Սրտանց ուրախ եմ որ Դուք ևս, Հ. Տաշեան, Հ. Բառնարաս³, Հ. Վարդանեան⁴ և միաբանութեանդ միւս անդամները ողջ և առողջ են. սուգ ու արտասուք մեռելայններու յիշատակին, մանաւանդ Հ. Կէտիկեանի, որուն հետ մտերմական բարեկամութիւն կապեր էի 1913 թուին ի Պօլիս. որչա՜փ սիրելի և զուրգուրալի անձ էր. իր ողբալի մահը շատոնց լսեր էի⁵. Լսեր էի նաև Ձեր մահը՝ Հ. Ակինեանի. այսպէ՛ս զոնէ տպուեցաւ պատեւրողմի երկրորդ տարին կովկասեան թերթերու մէջ և ես հարկ համարեցի դիմել Պետերսբուրգին⁶, որմէ տեղեկացայ ուրախութեամբ որ զոյժը սուտ է: Հայ ժողովրդական հաւատալիք մ'է թէ որու մասին սուտ լուր կտարածուի թէ մահացեր է, նա երկար և առողջ կապրի: Նոյնը կմողթեմ սրտանց և Ձեզի համար:

Ես Ռոստովէն մեկնեցայ իբրեւ կամաւոր 1918 թուի մարտի 6ին, 1500 հոգի էինք, զինուած լաւ թնդանօթներով, զնդացիներով և հրացաններով. կ'ուզէինք երթալ Կարին. բայց Կարնոյ անկումը⁷, միւս կողմէ րուշիկներու հանած դժուարութիւնները, հակառակ անոր որ Լենինէն առանձին հրովարտակ ունէինք, կասեցուցին մեզի Արմաւիրի⁸ առջև: Արմաւիրէն անցայ դէպի Կովկաս, բայց Կովկասեան լեռներու վրայ ենթարկուելով շէրքէզներու յարձակման, որոնք երկաթուղիի գիծը և կամուրջը փլցուցին, ստիպուեցայ անցնիլ Ղզլար⁹ հայաքաղաքը, հոնկէ ձկնորսական նաւով մը Աստրախան¹⁰ գացի և անկէ ալ շոգենաւով Բագու: Հոս մասնակցեցայ տաճկաց դէմ պատերազմին, պաշտօնավարելով հայոց, ռուսաց և անգլիացոց զինուորական շտապներու¹¹ մէջ, մերթ իբր վերահսկիչ զնդացիներ լեցնելու, մերթ իբր խուզարկու և հարցաքննիչ տաճկական պատերազմական գերիներու, իբր թարգման տաճկական բանակէն ու գերիներէն ձեռք բերուած գրութեանց¹², իբրև օգնական զօրավար Բագրատունիի¹³ ևն.: Բագուն իյնալու օրը (սեպտ. 14)¹⁴ ինձ յանձնուեցան 600 շամախեցի որբեր, որոնք էնդէլի¹⁵ փոխադրեցի. հոս ժամանակ մը անգլիական շտապի մէջ իբրև թարգման և վերահսկող պարենի բաշխման ծառայելով՝ պաշտօնի կանչուեցայ ի Թեհրան: Հոն տարի մը իբր ուսուցիչ ծառայելէ յետոյ, գացի Սպահան: Սոսկալի է անպատային ճամբորդութիւնը, ուր զրեթէ ծարաւէն պիտի մեռնէի: Ամիս մը Միալով Նոր-Ջուղա, ուսումնասիրեցի տեղական բարբառը¹⁶ և դարձայ Թեհրան, ասկէ Ղազվին - Ջենլա - Միանէ ճամբով եկայ Թաւրիզ՝ Երեւան երթալու համար: Երեւանի համալսարանը հրաւիրեց ինձ պաշտօնի¹⁷,

բայց թուրքերը Նախիջևանը բռնած ըլլալով՝ անկարելի եղաւ մեկնիլ: Երկրորդ տարին է որ հոս կաշառնաւորեմ իբր ուսուցիչ: Նոյն իսկ հոս մեծ աղէտներ անցուցինք: Թիֆի համաճարակ, շահսէլաններու և քրդերու արշաւանք, ներքին կոտորած, տաճիկներու արշաւանք, բայց այս բոլորէն ալ զերծ մնացինք: Վերջին անգամ երբ Հայաստանի կառավարութիւնը փոխուելով դարձաւ պոլշեիք¹⁸, ես հրաւէր ստացայ կրթական Նախարարէն¹⁹, որ իմ մօտիկ բարեկամս է, երթալու Հայաստան, իբր ճանդամ էջմիածնի կուլտուր-պատմական ինստիտուտի: ասիկա Եւրոպական միջոցով այն ակադեմիան է ուր կհաւաքուին ծերացած գիտուններ և որեւէ պաշտօնէ և գործէ ազատ, ստանալով պետական ոռնիկ, և ուրիշ յարմարութիւններ, բոլորովին ազատ կերպով կնուիրուին իրենց աշխատութեանց²⁰: Մենք դեռ դպրոցը վերջացուցած չենք: Միւս կողմէ Հայաստան կը նեղուի հացէ: չեմ գիտեր թէ պիտի կրնամ երթալ: հոգիս յօժար է, բայց մարմինս ական: Յոյս ունինք որ կարճ ժամանակի մէջ ամէն բան կլաւանայ, հացն ալ կառատանայ և հայր նսրէն կծուարի իր բունին մէջ:

Հայոց գրեթէ շրկեցի ձեզի 50 երես շարունակութիւն. վերջացնելու համար մնաց 1. «Հայերէն գրերու տեսակներու և կերպարանափոխութիւնը», 2. ծածկագրութեանց տեսակներ: Բայց ինչպէս ըսեր էի, ամբողջ գրադարանս ձգած եմ Ռոստով. և հոս ալ գիրք չկայ օգտուելու համար: «Հայերէն գրերու տեսակները» գրութուն համար յատկապէս կխնդրեմ Ձեզմէ որ յաջորդիւ ուղարկէք ինձ մէկ օրինակ Տաշեանի Ակնարկ մը հայ ննագրութեան վրայ, որուն մէկ համառօտ ամփոփումը պիտի ըլլայ նոյն գլուխը: «Հայոց գրերու» նախորդ տպագրեալ մասերուն կսպասեմ: դեռ չստացայ, ուստի ուղարկած յօդուածիս մէջ չկրցայ նոյն իսկ թուահամարները դնել²¹. նոր թուահամարներու տեղը կարծիր × նշաններ դրած եմ. և կխնդրեմ Ձեզմէ որ նախորդ տպագրեալ մասերուն համեմատ թուահամարները շարունակէք: — Նոր-Բայազէտի ցուցակը երբոր լրանայ, խնդրեմ օրինակ մը ուղարկեցէք ապահովելու: Գանի մը օրէն պիտի զրկեմ Ձեզ Թեմրանի Ձեռագրաց ցուցակը²², որ հազիւ ըլլայ մէկ մամուլ (9 ձեռագիր է միայն). յոյս ունիմ որ իբր առանձին հատոր կհրատակէք: — 2. Տաշեանի գործին²³ համար սրտագին շնորհակալութիւն. դեռ բոլորը չեմ կարդացած. յօդուածիս մէջ փոքր նկատողութիւն մը պիտի տեսնէք արդէն. կնկատեմ նոյնպէս որ խալդեանց բնագործութեանց մասին խօսուած ժամանակ մոռցուած է մատենագրութեանց մէջ յիշել իմ երկու յօդուածներս ՀԱ 1903, 67-69²⁴ և 1907, 93-94²⁵ խալդերէն իւ և օ գրերու մասին: — Շատ պատուական կգտնեմ Հ. Վարդանեանի յօդուածները²⁶. լաւագոյն լեզուաբաններէն մէկն է, որոնց նմանը մեր մէջ հազուադէպ է, որովհետեւ զրեթէ բոլոր եղածներն ալ գիտական ուղիղ ճամբու վրայ կեցած չեն: իր խոստացած արտատպութիւնները դեռ չեմ ստացած, ինչպէս չեմ ստացած միւս տպագրական փորձերս: — Տաղարանս ազատուած է, միայն քանի մը թերթ թուրքերը պատուեր են. ձեռագիրը հիմա Բագու է, պատեհ առթիւ մը ամբողջը կնուիրեմ Ձեզ օգտագործելու համար՝ ինչ ձեռով որ կուզէք, որովհետեւ ես այլ ևս կարողութիւն և նպատակ չունիմ զայն շարունակելու²⁷: Ձեր հրատարակած տաղերը հաճոյքով կարդացի Հանդէսի մէջ²⁸. բայց նկատեցի որ քանի մը թրք. և պարս. բառեր ձեռագիրներու մէջ սխալ են գրուած. օր. 1915²⁹, էջ 59 եաւիղան — եաւի դան (արցունքը արիւն). 60 բաւարի — բաւաղ ֆի (լինի թէ). 61 սախրադիլ — սուխրա դիլ (այրուած սիրտ), մըղրիսահար — մուրղ-ի-սահար (թըռչուն առաւօտ), հեւրն — հերն (մազ). 62 բուղիմ խիւանդմանդ — բուղիմ (բուղամ) խիւանդմանդ (էի խելացի). 63 Կ՝ մահի բամամ, դըհանի բանկար, Կ՝ ֆաման ապու, ալմասի ցիգար. 63 բլբուլ գուանդայ (խօսող) ... ու բուլ ամ Ֆըհհաս ... ու թու ի դանդան (մարդարաէ ատամն ...). 63 փեի բու մեհման (քեզ մօտ հիւր), մ'ա ռանել, մե բաւամ սարուար ի խուրամ ... 64 գար բինամ (եթէ տեսնեմ): Շատ լաւ կըլլար, եթէ ծանօթութեանց մէջ ամբողջական պրս. տաղերու թարգմանութիւնն ալ արուէր,

ինչպէս ըսած եմ ես նոր վկայքի մէջ: Այս առթիւ որեւէ ծառայութեան պատրաստ եմ³⁰:

Գալով Ձեզ ուղարկելիք գրոց և թերթերուն, ուրախ եմ յայտնելու որ 1914 թուէն սկսեալ հոս հրատարակուած բոլոր թերթերը արդէն պատրաստ են ձեռքիս տակ և պիտի ուղարկեմ: Կմնան քանի մը գրքոյկներ՝ որ նոյնպէս կհաւաքեմ: Կովկասի հետ մենք ալ յարաբերութիւն ունեցած չենք, ուստի այն կողմի մասին որեւէ բան չենք կրնար ընել առ այժմ: Նոր թերթերը՝ որ հոս կհրատարակուին, օրը օրին կպահանջ, և վերջը միասին կղրկեմ: Արդէն շատ անարժէք բաներ են: Ձեր նամակը անոնցմէ մէկուն մէջ արտատպեցին՝ յապաւելով իմ անձնականին վերաբերեալ մատուցած ծառայութիւնները: Բոլորը կը զրկեմ: Թեհրան ալ քանի մը թերթ տպուեցաւ: Պէտքստաբար առնեմ չունիմ: Ժիւան հոն տպած էի ես շէշապատանի աշխարհագրութիւն սորվելու թղթախաղը³¹: ասիկա կղրկեմ:

Գալով իմ աշխատակցութեան, մեծաւ սիրով կը պատասխանեմ: Երէկ զրկեցի Հայոց գրերէն 50 էջ: հազիւ այդքան մ'ալ մնացած ըլլալ, զոր իսկոյն պիտի շարունակեմ, երբոր ստանամ Հ. Տաշեանի Ակնարկը: Իմ օրինակս կգտնուի Ռոստով: Քանի մը օրէն կղրկեմ Յուդայի ձեռագրաց Թեհրանի (մէկ թերթ բան) և Մրգուի փանաֆ³² (Մագիստրոսի յիշեալ գրութեան մեկնութիւնը Հ. Մէնէլիշեանի ոճով³³, նոյնպէս փոքր տետրակ մը): այնուհետեւ կրնամ ուրիշ բաներ զրկել: Ունիմ ձեռքիս տակ բազմաթիւ նոր բառեր³⁴ զանազան մատենագիրներէ (նաեւ նորատիպ վկայք Արեւիկից գրքէն, որ եթէ ստանաք, խնդրեմ մի՛ բռնաքաղէք, որովհետեւ ես արդէն ըրած եմ) են:

Ձեզի պիտի տամ յոյժ ուրախալի լուր մը, աւետիս մը: գտնուած է Շապուհ Բաղրատունուոյն Պատմութիւնը³⁵, վանէն էջմիածին բերուած 2000 ձեռագիրներուն մէջ: գիրքը կը բաղկանայ 65 մեծ էջէ (կամ թերթէ): լեզուն արդարեւ ռամիկ, նիւթն ալ շատ հետաքրքրական: կը պարունակէ սիրահարութիւններ, հարսանեկան նկարագրութիւններ, որսորդական նկարագրութիւններ, խնջոյք, հացկերոյթ, վերջապէս Շահնամէի³⁶ նման գրուածք մ'է: Արդէն յանձնուած է տպագրութեան էջմիածնի մէջ: Անձամբ տեսած չըլլալով՝ այս բոլորը կը գրեմ Ձեզ լսելով Ն. Աղբալեանէ³⁷, որ ինքն ալ բանասէր մ'է և այս կարգի գրուածքներու սիրահար:

Սիրով կ'ողջունեմ Միաբանութեանդ բոլոր ծանօթ և անծանօթ Հայրերը, զի ծանօթութիւն հոգւոյ առաւել է քան զմարմնոյ:

Ձերդ՝ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Յ. Գ. Նամակ և այլ գրութիւն շարունակեցէք զրկել իմ անունով Թաւրիզ, Ecole Centrale, լաւ է եթէ մէկ կողմը տնունս հայերէն ալ գրուի:

Վենետիկ լոյս տեսաւ իմ մէկ աշխատութիւնս (նոր բառեր)³⁸: խնդրեմ ներողամիտ եղէք որ օրինակ մը զրկած չեմ Ձեզ, որովհետեւ միայն մէկ օրինակ ունիմ: յուսամ վանքէն զրկեն: Քանի մը բառի մասին հիմա կարծիքս տարբեր է: յատկապէս գալթանգ³⁹ և սրահանգ⁴⁰ տխուր են բացատրուած:

Նոյն

¹ Հ. Ն. Ակիմեանը 1920ին կրկին նշանակուել էր ՀԱԻ խմբագիր մինչև իր կեանքի վերջը

² Տե՛ս նամ. 17, ծան. 2:

[1963 թ.]

³ Հ. Բառնարաս Պիլէզիկեանը մահացել էր 1917ին:

⁴ Հ. Արիսաւկէս Վարդանեան, հմուտ բանասէր և բառաքնին, յետոյ աշխարհականացած:

⁵ Հ. Թովմաս Կէսիկեան, տե՛ս նամ. 3, ծան. 1:

⁶ Holger Pedersen (1867–1953), դանիացի լեզուաբան, կելտագէտ և հայագէտ, պատմա-համեմատական լեզուաբանութեան մասնագէտ. տե՛ս նամ. 7, ծան. 2:

⁷ 1918ի փետր. 26ին Վեհիբ փաշայի զօրքերը գրաւեցին Կարինը, որտեղից, մինչ այդ, Պօրափար Անդրանիկի բանակը կարողացել էր դուրս հանել եղեռնից այնտեղ ապաստանած մօտ 25.000 Հայերին:

⁸ Ամալիբ, քաղաք ՌՅՅՍՀ կրասնոգորի երկրամասում, Կուրան գետի ափին: Նախ իբրեւ զիւղ 1839ին հիմնել են չէրքէզեան գիւղերից զաղթած Հայերը և 1848ին կոչել այդ անունով:

ունեցել է հայկ. դպրոցներ: 1918ին քաղաքը գրավել են սպիտակ-գուարդիականները, կարմիր բանակն ազատագրել է 1920ի մարտի 16ին:

⁹ Ղզլարն այսօր Դադաստանի ԻՍՍՀում է, Թերեքի գետաբերանին. հիմնադրուել է 1735ին, երբ այնտեղ հաստատուել են Հայեր, որոնք այսօր քաղաքում բազմաթիվ են:

¹⁰ Աստախան քաղաքն այսօր ԻՍՍՀում Աստրախանի մարզի վարչական կենտրոնն է, գետային և ծովային նավահանգիստ. ունեցել է և ունի հայկական գաղութ:

¹¹ Շսապ, աւելի ճիշտ՝ Շսաք, ռուս., հայ. սապայակոյտ:

¹² Լինելով պոլսեցի՝ Անը տիրապետում էր Թուրքերէնին:

¹³ Զօրավար Բագրատունից եղել է Բաքուի Դիկտատուրայի, այսինքն՝ սոցիալ յեղափոխականների և զաշնակցական կուսակցութեան միացեալ իշխանութեան կողմից նշանակուած ղինուորական գործերի վարիչ (1918, օգ. 5). այս բոլորի մասին տե՛ս, օրինակ, Ս. Վրացեան, Հայաստանի Հանրապետութիւն, Բէյրութ, 1958, գլ. ԺԵ, «Բագուի հերոսամարտը»:

¹⁴ 1918ի սեպ. 4ին Բաքուից նաւերով դէպի Պարսկաստան են հեռացել անգլ. զին. ուժերը, որոնք եկել էին մուսուլմանական ուժերի դէմ քաղաքը պաշտպանողներին օգնելու: Սեպ. 15ին նաւերով հեռացել են նաև Հայեր, որից յետոյ քաղաքում տեղի են ունեցել ջարդեր Հայերի դէմ:

¹⁵ Էնգելի. պարս. քաղաք, ուր 1918ին հաստատուել են անգլ. զինուորական ուժերը: Հր. Աճի անտիպ գործերի մէջ կայ «Բաքուից Պարսկաստան (ճանապարհորդական նոթեր)», 172 էջ (Եւ. Վլասեան և Հ. Մանասերեան, Հրաշխայ Անառեան, Եր., 1956, էջ 87), որոնք գուցէ Անը մտցրել է իր «Կեանքիս յուշերից» գրքի մէջ, Երևան:

¹⁶ «Քենոթիւն Նոր Զուղայի բարբառի», Եր., 1940, 401 էջ, ապակետիպ:

¹⁷ 1920 թ. յուն. 31ին Ալեքսանդրոպոլում (այժմ Լենինական) հանդիսաւոր կերպով բացուել է «Հայաստանի համալսարանը», որի մասին, ուրիշներին թուում, Լ. Պ. Ղարիբջանեանը գրել է. «Սակայն մեծ աղմուկով բացուած, բայց իրականում որևէ դիտա-մանկավարժական գործունէութիւն չծաւալած այդ համալսարանը» հեռու է Երևանի պետական համալսարանի նախորդը լինելուց (Երևանի պետական համալսարանը, Եր., 1965, էջ 32): Երևանի համալսարանը, ապա՝ Ժողովրդական (այսպէ՛ս պետական) համալսարանը հիմնադրուել է 1920ի գեղ. տեմբերին, պաշտօնապէս բացուել է 1921ի յունուարի 23ին, պարապմունքներն սկսուել են յուն. 24ին: Ուստի Աճին հրաւիրողը այս համալսարանն էր. նա նոյնը կրկնել է մի քանի տող յետոյ:

¹⁸ Պալեւիքը բոլեւիկի բարբառային արտասանութիւնն է արեւմտահայերէն տառադարձութեամբ: — Հայաստանը սովետականացուել է 1920 թ. նոյ. 29ին:

¹⁹ 1920 - 1921ին Սով. Հայաստանի «Կրթական նախարարը» կամ յուսմողկոմը (Լուսաւորութեան Ժողովրդական կոմիտարը) եղել է Ալեք Յովհաննիսեանը (1887 - 1972), որ 1922 - 1927 թթ. եղել է կուսակցութեան կենտրոնական կոմիտէի քարտուղարը, 1921 - 1926ին համալսարանի դասախօս և այլն. «1937 թ. անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկուել է ռեպրեսիայի, 1954 թուականին արգարացուել է» (Լ. Պ. Ղարիբջանեան, ն. տ., էջ 265 - 266): 1960 թ. ընտրուել է ակադեմիկոս:

²⁰ Անը միանգամայն սխալ պատկերացում է ունեցել էջմիածնի «կուլտուր - պատմական» ինստիտուտի մասին, որն իրականում գիտական ինստիտուտ էր. հրատարակութիւններից է «Շապուհ Բագրատունեայ Պատմութիւն», 1921:

²¹ Այդ աշխատութեան գլուխները բաժանուած են համարակալուած հատուածների:

²² «Տուցակ հայերէն ձեռագրաց Թեհրանի», ՀԱ, 1935, ապա 1936, 25 էջ:

²³ Տե՛ս նամ. 17, ծան. 2:

²⁴ «Խալդերէն և Եւ հայերէն Եւ Է ձայներ», ՀԱ, 1903, 67 - 69:

²⁵ «Խալդերէնը Օ ունէ՞ք», ՀԱ, 1907, 93 - 94:

²⁶ Հ. Ա. Վարդանեան, Բաղաճնական դիսպոզիցիոններ, 1910ից սկսած, որ հեղինակը առանձին գրքերով վերահրատարակել է 1913, 1914. 1921 և 1923 թթ.: Հ. Ն. Ակինեանին գրած նամակում նրան հաւանել է նաև մեծանուն Նորայր Ն. Բիւզանդացին:

²⁷ Հ. Ն. Ակինեանը Աճի անտիպ Տաղարանի մասին գրած է հետեւեալը. «Ահառեան ձեռնարկած էր լիակատար հաւաքում մը կատարելու հայ գանձարաններու և տաղարաններու: Այս Հաւաքածոյի ընդարձակ երկու հատորները, օրինակութեամբ իր և իր կնոջ՝ Տիկին Արուսեակի, նուիրեց 1926ին Վիեննական Միաթարեան Մատենադարանին: Երևանում (ՀԱ, 1953, էջ 452):

¹⁸ Լ. Ն. Ազիշեանը զեռու 1940-ից սկսած ՀԱՍԻՀ հրատարակել է հայերէն միջնադարեան տաղեր, դրանց հեղինակների մասին հակիրճ ուսումնասիրութիւններով: Նորայր Ն. Բիւզանդացին (որի ընդարձակ Ցաղարանն անախդ է մնում նրա դիւանում, Գէօթերորդ քաղաքի համալսարանի դրադարանում) մեծապէս քաջալերել է նրան, նշելով նաև հրատարակութիւնների մէջ թոյլ տաւած սխալները: Աճը նկատի ունի ՀԱ, 1915, էջ 8-52, «Գրիգորիոս Աղթամարցի» (ուսումնասիրութիւն), էջ 52-64 Տաղեր, էջ 64 «Մխիթար Երզնկացի» (ուսումն.) և էջ 67-69 Տաղեր:

¹⁹ «Տաղ սիրոյ, ի Գրիգորիոս Աղթամարցւոյ», երեք տաղ, ՀԱ, Ն. տ., էջ 59-63:

²⁰ Աճն իմացել է պարսկերէն և զառաւանդել է Համալսարանում, ունի «Պարսկահան Բեհադարերի լուծման պատմութիւնը» յօդուածը («Գիտական աշխատութիւններ», համալսարանի, 1951, հատ. 24, էջ 129-132) և «Պարսկական հատընտիր», 1925, Եր., 40 էջ, 1937, 71 էջ:

²¹ «Հայաստան, աշխարհագրական քրքիւնաղ», Թեհրան, տպ. Փարոս, 13 էջ և 15 քարտ:

²² «Գրիգոր Մագիստրոսի Մրդուզ Փանաքի լուծումը», ՀԱ, 1923, 241-256:

²³ Լ. Գ. Մէնէփիշեան, Գրիգորի Մագիստրոսի «Փանակականի» ամբողջական լուծումը, ՀԱ, 1911:

²⁴ Աճն իր ասելով կարդացել է հայ հին և միջնադարեան ամբողջ գրականութիւնն իր «Հայերէն արմատական բառարանի» համար և յայտնաբերել է բառարաններում չգրանցուած բառեր, որ մեկնաբանել է և հաստատել վկայութիւններով: Նոյնպիսիք ունի նաև Նորայր Ն. Բիւզանդացին, անտիպ:

²⁵ Շապուհ Բագրատունցի Պատմութիւն, Էջմիածին, 1921 (Գիտական ինստիտուտ): Աճը գրախօսել է «Ջանգ» թերթում (Թաւրիզ), որից արտատպել է Փարիզի «Արձագանք»-ը (2, 1922, թ. 22): Լ. Ս. Գոկեանը գրել է. «Աճառեան համոզիչ փաստերով (բովանդակութիւն, լեզու) կը մերժէ Մեարոպ եպոսի [հրատարակչի] պաշտպանած կարծիքը, թէ Ե. Բագրատունի ըլլայ հեղինակը նորագիւտ պատմութեան» (ՀԱ, 1922, էջ 317): Տե՛ս նաև ՀԱ, 1921, էջ 446 և 1922, էջ 513, 609:

²⁶ «Շահնամէ» կամ «Արքաների գիրք» պարսիկ բանաստեղծ Ֆիրդուսի (մոտ. 940-1090) գիւցաղնաւիէպն է:

²⁷ Նիկոլ Աղբալեան (1873-1947), դաշնակցական ղեկավար գործիչ, գրականագէտ, մանկավարժ. 1919-ից Հայաստանի Հանրապետութեան լուսաւորութեան և արուեստի նախարար: Խմբիւրդել է Մոսկուայի, Լոզանի և Փարիզի համալսարաններում. ունի հայերէն բառերի վերաբերեալ յօդուածներ, որոնց մասին Աճն բացասական կարծիքը տե՛ս նաև. 25-ի վերջում և նաև. 26-ում: Աճը նրան հանդիպել է վերջին անգամ Թաւրիզում, ուր արտագաղթել է Հայաստանի հայութեան մի մասը սովետականացումից յետոյ:

²⁸ «Հայերէն նոր բառեր հին մասնագրութեան մէջ», հատ. Ա-Բ, Ս. Ղազար, 1913:

²⁹ Գայթան. «Հայ. արմ. բառարանում» զայլ արմատի տակ Աճը ուղղել է բառի իմաստը՝ նախ «գոմար», ինչքան, այսպէ՛ս խալ, յանցանք, գողութիւն:

³⁰ Մրհանգ. «Հայ. արմ. բառ. և յայ բառալոգում» Աճը նշել է նախ ընդունած «որիկայ» նշանակութիւնն ըստ Առձեռն բառարանի, իսկ իր «Հայերէն նոր բառեր»-ի Բ հատ. ում մերժել է այն յօդուտ ողորաց սպայ իմաստի:

